

OBRAZOVANJE I JAVNI INTERES

Panel “Obrazovanje i javni interes”: Ana Kolarić, Tinde Kovač Cerović, Predrag Brebanović i Nenad Dimitrijević.

GRAĐANSKO OBRAZOVANJE U DEMOKRATIJI

PATRIŠA VAJT

S engleskog prevela Slobodanka Glišić

GRAĐANSKO OBRAZOVANJE

I JAVNI INTERES

Za mnoge programe se tvrdi da su od javnog interesa u demokratiji. Održavanje visokih profesionalnih standarda u policijskim snagama i obezbeđivanje dobrog funkcionisanja sistema vodovoda i kanalizacije dva su takva programa. I svaki građanin ima koristi od takvih službi. Program za uređenje javnih parkova ima za cilj da donese dobrobit koja nikom ne može biti uskraćena i dostupna je svima, mada možda ne žele svi da koriste parkove. I za podršku umetnosti u društvu često se tvrdi da je u javnom interesu. Ali moguće je da bi većina ljudi više volela da se taj novac koristi za sportske terene. Da li to onda znači da finansiranje umetnosti javnim novcem nije u javnom interesu, nego je u interesu manjine?

Iz navedenih primera vidimo da postoje različite vrste programa koji su od javnog interesa. Neki su očigledno na direktan način korisni za sve građane – oni vezani za policiju ili vodovod i kanalizaciju – a drugi – poput onih koji se odnose na parkove i umetnost – mogu biti korisni samo za deo društva. Ovde bismo mogli da se upustimo u opširne i zamršene rasprave o raznim tumačenjima pojma javnog interesa kako bismo ih podržali ili im se suprotstavili (vidi npr. Barry, 1965, 10-15. poglavlje, White, 1973).

Neću pasti u iskušenje da krenem tim putem. Ono što nas ovde zanima nije da li je ovaj ili onaj program u javnom interesu, nego da li je program kojim se obezbeđuje građansko obrazovanje u demokratiji u javnom interesu. A u vezi s tim ne može biti nikakve sumnje. Kakvo god shvatanje dobrog života demokratski građani imali kao pojedinci, svaki od njih mora naučiti da bude građanin i svaki ima

koristi od sugrađanina koji je dobar građanin. Svako, od pekara koji gaji paradajz i ne interesuje ga opera do bibliotekara koji voli da peca, jednako je građanin u demokratiji i mora mu biti ponuđeno sredstvo – građansko obrazovanje – koje će mu omogućiti da živi kao demokratski građanin.

DEMOKRATSKI GRAĐANIN:

DEMOKRATSKE VREDNOSTI I INSTITUCIONALNA PRAKSA

Kakav oblik treba da ima građansko obrazovanje? Očigledno je da postoje karakteristični delovi demokratske mašinerije koje svaki građanin mora da upozna – na primer, pravilo apsolutne većine, legalna opozicija, vlada s fiksnim mandatom, nezavisno sudstvo, nezavisni sindikati. Ali demokratija se ne može poistoveti s tim niti bilo kojim drugim delovima mašinerije ili prakse. Ta mašinerija je više pokušaj konkretizovanja temeljnih vrednosti demokratije, kao što su pravda, sloboda i lična autonomija. U svakom datom kontekstu mašinerija ili praksa predstavljaće ono što se trenutno shvata kao najbolja konkretizacija tih vrednosti u toj specifičnoj situaciji. Na primer, pravilo “jedan čovek – jedan glas” može se posmatrati kao konkretizacija pravičnosti i autonomije.

54 Dakle, vrednosti su temelj demokratske politike, a mašinerija sredstvo kojim se one svakodnevno ostvaruju. Ali stvari nisu baš tako jednostavne. Pravda, sloboda i lična autonomija su pojmovi podložni osporavanju, što jasno pokazuje angloamerička filozofija u poslednjih pedeset godina (vidi šta su o pravdi pisali, na primer, Rawls, Nozick, Ackerman, Walzer, MacIntyre, G. A. Cohen, J. Cohen, Raz).

Kako onda možemo imati valjano demokratsko obrazovanje ako među filozofima i političkim teoretičarima nema saglasnosti u tumačenju njegovih osnovnih vrednosti? Ali takva racionalistička zabrinutost, koja podrazumeva da prvo treba ustanoviti fundamentalnu teoriju a onda tu teoriju primeniti, proističe iz pogrešnog tumačenja prirode demokratskog života. Jer demokratski život se javlja u obliku fragmentarnih pokušaja da se iznova ocene ideali koji leže u osnovi odnosa između tog života i tekuće institucionalne prakse. (Na primer, u Britaniji se trenutno odvija borba vezana za reformu drugog, neizbornog dela parlamenta, Doma lordova). Kao samokritičan politički sistem, demokratija će uvek biti uključena u proces reinterpetacije svojih temeljnih vrednosti, pogotovu kad ih promenjene okolnosti dovedu u pitanje. Da bismo razumeli demokratiju, moramo znati da, između ostalog, možemo biti aktivni agens u tom procesu.

ZNANJE I UMEĆE

Građanima je potrebno i znatno opšte znanje da bi mogli da donose sudove o mnogim političkim pitanjima. Oni treba na relevantan način da poznaju statistiku, ekonomiju, nauku, a moraju imati i široko opšte obrazovanje. Ali možda ćete reći da je to preteran

zahtev. Da li školsko obrazovanje mora sve to da pruži? Ne, to ne bi bilo moguće, pa čak ni razumno, jer veliki deo znanja potrebnog za političko prosuđivanje i delovanje u bilo kojoj prilici neizbežno je specijalizovano i osobeno. Ono se, recimo, može ticati napretka u medicini ili prirodnim naukama. Školsko obrazovanje bez sumnje daje osnovu, pokazuje kako se može doći do pouzdanih podataka i stručnog komentara o političkim pitanjima. Ali potrebno je dobro javno obrazovanje za sve građane, a tu su od ključne važnosti slobodni mediji i, naravno, izvori koje pruža internet.

Građanska umeća takođe su neophodna. Navešćemo samo jedan specifičan primer: građani moraju umeti da slušaju druge u javnim debatama, da ih stvarno slušaju, a ne samo da čuju ono što žele da čuju. Moraju znati i kako da učestvuju u raspravama, kako prikladno da diskutuju s prijateljima, na sastancima, preko Fejsbuka i tako dalje.

DEMOKRATSKE DISPOZICIJE

Ali suština građanskog obrazovanja ne svodi se samo na razumevanje odnosa između vrednosti i demokratske mašinerije i posedovanje odgovarajućeg znanja i umeća. Misaoni eksperiment Ejmona Kalana živopisno ukazuje na element koji tu nedostaje. Ukratko ću opisati taj eksperiment. Zamislimo prilično bogato i mirno društvo s uobičajenim demokratskim pravima. Masovni mediji zanemaruju politiku u korist sporta i afera među poznatim ličnostima. Ljudi su ili ravnodušni prema pitanju dobra i zla ili su opredeljeni za određenu doktrinu i smatraju da je svaki dijalog, osim onaj sa istomišljenicima, nepotreban ili beskoristan. Građani poštuju zakonska prava svojih sugrađana, ali izbegavaju kontakt s onima koji su, po njihovom mišljenju, drukčiji. Kad su prekoračenja kulturnih podela neizbežna, nastoje da izvuku što veću korist u okviru zakonskih mogućnosti. U tom društvu demokratske institucije su pred raspadom jer nema javnog morala koji bi ih podsticao. Po Kalanovim rečima, u svemu tome nedostaje element “zajedničkog javnog života zasnovanog na međusobnom odnosu stavova, navika i sposobnosti koje ljudi stiču dok odrastaju” (Callan, 1997, str. 3).

55

Ja bih rekla da tu nedostaju demokratske dispozicije. Imenovaću samo neke: poštovanje prema sugrađanima, osećaj za pravičnost, nada, samopouzdanje, poverenje u institucije i sugrađane, pristojnost i hrabrost. Građansko obrazovanje mora da neguje te kvalitete u ljudima: “Ako želimo da sačuvamo etički život, te dispozicije moraju se sačuvati” (Williams, 1987, str. 64).

MOGUĆNE OPASNOSTI

Međutim, postoji i mišljenje da je formiranje vrlih građana ne samo nepotrebno nego i da je to potpuno pogrešan program za razvoj liberalne demokratije (Holmes, 1995, 175, 271).

Tvrđi se da je on nepotreban jer je tokom vekova demokratska mašinerija konstruisana i postepeno prilagođavana tako da obezbedi da politička rasprava bude mudra

i usmerena ka budućnosti u meri u kojoj je to moguće s obzirom na dobro poznate ljudske slabosti. Postoje razna sredstva koja sprečavaju donošenje naglih odluka, težnju moćnih privatnih grupa da delovanje u sopstvenom interesu predstave kao delovanje za opšte dobro i na taj način se domognu javnih resursa, i tako dalje. Demokratska mašinerija svakako može umnogome štititi političku stabilnost i podsticati mudre rasprave. Ali demokratske dispozicije nisu nevažne jer građani treba da imaju volju da koriste mašineriju, a ne da stalno nastoje da je izbegnu. Mogu, na primer, postojati dobra osnovna pravila za javnu debatu, ali da bi ona funkcionisala, potrebno je da se ljudi ponašaju na određeni način. Oni se moraju osećati sposobnim da izlože nepopularno stanovište, a sugrađani treba da budu raspoloženi da saslušaju njihov govor. Autocenzura i ravnodušnost javnosti mogu da ograniče javnu debatu efikasno kao i totalitarni sistem.

56 Ako je razvoj vrljih građana tako važan, zašto se smatra nepoželjnim? Čini se da iza toga stoji strah da bi to dovelo do “standardizacije karaktera”, da bi svi postali isti (Holmes, 1995, str. 175). Ali to je malo verovatno. Ljudi će se sigurno razlikovati po tome kojim vrednostima daju prednost, a imaće i niz nepolitičkih atributa koji će se na različite načine izmešati s njihovim političkim interesovanjima. To znači da će neizbežno biti različiti. Uostalom, ako je 90 odsto građana sklono da brine recimo o pravima manjina, čestitosti zvaničnika, slobodnom govoru itd., tome se teško može nešto prigovoriti (pod uslovom da nije reč o izmanipulisanoj konsenzusu).

To je i odgovor na sumnje u poželjnost demokratskih dispozicija. One nisu samo poželjne nego su i nužne za uspešnu demokratiju. Društveni život mora postojati u dispozicijama ljudi (Williams, 1985, str. 201).

Kakve onda građanske dispozicije obrazovanje treba da neguje? Pomenuću samo nekoliko onih kojima su se u prethodnih dvadesetak godina filozofi dosta bavili – tolerancija, hrabrost, milosrđe, poštenje, samopoštovanje i samouvažavanje, opraštanje, zahvalnost.

U ovom kratkom izlaganju nemoguće je podrobnije govoriti o svakoj od njih. Zato ću razmotriti samo dve, koje svaka škola može bez problema da razvija.

HRABROST

Nema sumnje da je hrabrost ključna dispozicija – potrebna nam je da bismo brinuli o pojedincima i zajednici do kojih nam je stalo (Foot 1981, MacIntyre 1984, White 1996, 3. poglavlje). Hrabrost je i složena tema koja pokreće mnoga pitanja: Kako razlikujemo hrabrost od nesmotrenosti? Ko odlučuje o tome da li je nešto hrabro izvedeno, onaj koji je to izveo ili neko drugi? Može li nešto što je urađeno u zloj nameri – na primer pljačka banke – ipak biti hrabro delo?

Ostaviću po strani većinu tih pitanja da bih se usredsredila na nekoliko ključnih tačaka zbog kojih je važno da građansko obrazovanje neguje hrabrost.

Prvo ću napraviti razliku između tradicionalnog i šireg shvatanja hrabrosti (o razlici između tradicionalne i redefinisane hrabrosti vidi Oksenberg Rorty, 1986). Čovek koji je izrazito sklon tradicionalnoj hrabrosti videće u problematičnim situacijama priliku za sukob i borbu, pobeđu i poraz, a kompromis će doživljavati kao delimični gubitak.

Nema sumnje da su nam potrebni neki *vidovi* tradicionalne hrabrosti. Potrebne su nam, na primer, crte koje nam omogućavaju da istrajno delujemo pod stresom, kad procenjujemo da je ispravan postupak težak ili opasan. Dakle, hrabrost možemo šire redefinisati kao niz crta koje nam omogućavaju da valjano delujemo pod stresom, uprkos prirodnoj potrebi da se zaštitimo. To šire shvatanje bi se odnosilo i na vojnika na bojnopolju i na slučajevne kad, recimo, policajac otkrije korupciju među kolegama, što ima loše posledice za njega (kao u filmu *Serpiko* sa Alom Paćinom u glavnoj ulozi).

Jasno je da, u skladu s tim širim shvatanjem hrabrosti, građansko obrazovanje treba da ima za cilj razvijanje hrabrih građana. Ali kako? Da li treba da navodi *đake* da o sebi razmišljaju kao o nekom ko je hrabar? Nastavnici i roditelji često kažu: “Budi hrabar dečak!” Ali to nije od pomoći jer hrabri ljudi ne posmatraju sebe i svoje čino ve kao hrabre. Drugi mogu videti u svojim postupcima hrabrost, ali tipično hrabri ljudi govore samo o onome što je trebalo uraditi. Oni su naprosto morali da skoče u vodu i spasu davljenika.

Da li to znači da *nastavnici* treba da usredsrede svoju pažnju na prirodu hrabrosti kao takve? Oni mogu želeti da razmišljaju o njoj, ali pažnju svakako ne usredsređuju na nju. Nadaju se da će podstaći učenike da budu hrabri ljudi a mi moramo imati na umu da hrabri ljudi kažu da su samo uradili ono što bi i svako drugi uradio u sličnoj situaciji. Zato Ameli Rorti tvrdi:

Najbolja priprema za hrabro delovanje jeste priprema za delovanje: sposobnost i uverenost u sposobnost. (Rorty, 1986, str. 161)

Dakle, ako želimo da formiramo hrabre demokratske građane, nećemo od nastavnika tražiti da najveću pažnju posvećuju pitanju šta je hrabrost, nego ćemo ih podsticati da razvijaju ljude koji vole slobodu i pravdu, brinu se za dobrobit drugih ljudi i umeju da zastupaju i brane te vrednosti u svakodnevnom životu demokratskog društva. Drugim rečima, moramo se usredsrediti na elemente građanskog obrazovanja na koje sam ukazala. Razlog je očigledan: da bismo odlučno i inteligentno branili nešto, moramo na informisan način biti tome posvećeni i znati kako da iskoristimo odgovarajuća umeća da bismo to odbranili.

Ukratko ću ponoviti dosad rečeno. Mladi ljudi treba da budu oslobođeni zablude da hrabri postupci podrazumevaju samo određenu vrstu ponašanja – uletanje u zgrade u plamenu, bacanje u pobesnele reke i slično. Njima je potrebno građansko obrazovanje koje ih, poput znanja i umeća kao komponenata tog obrazovanja, podstiče da

žive životom demokrata u demokratskim obrazovnim institucijama. Veoma specifičan deo tog poslednjeg aspekta pomoći će im da prevaziđu strahove raznih vrsta (kao što su strah od govora u grupi, strah od priznanja da nešto ne znaju, strah od izražavanja nepopularnog mišljenja itd.) koji ih mogu sprečiti da preuzmu demokratsku ulogu.

To će im pružiti neophodne demokratske sposobnosti pa otud i samopouzdanje koje će im pomoći da hrabro postupaju kad situacija to zahteva.

PRISTOJNOST

Drugi primer govori o dispoziciji koja je manje glamurozna od hrabrosti, ali takođe dalekosežno utiče na život škole i društva.

Reč je o pristojnosti. Engleski pisac E. M. Forster je 1941. godine opisao osobine koje će biti potrebne u svetu nakon Drugog svetskog rata:

Najviše će biti potrebne negativne vrline: ne biti uvredljiv, preosetljiv, razdražljiv, osvetoljubiv. Izgubio sam svaku veru u pozitivne militantne ideale: oni veoma retko mogu biti ostvareni a da hiljade ljudi ne bude osakaćeno ili zatvoreno. Fraze kao što su “ja ću očistiti ovu naciju”, “očistiću ovaj grad”, užasavaju me i gade mi se. (Forster, 1976, str. 61)

58

Toliko o negativnom. Ali šta je to pozitivno što se može povezati s vrednošću pristojnosti u nečijem ponašanju kao građanina? Prijatne odnose s građanima koji nam *nisu* rođaci i prijatelji ili na neki drugi način bliski omogućiće ponašanje koje je mešavina dobre volje, spremnosti za pružanje pomoći i obzira prema tuđim potrebama i željama. Takvo ponašanje bismo mogli nazvati blagonaklonim odnosom prema onima koji nam nisu bliski.

Ovde nije reč o poštovanju pravila lepog ponašanja (poput onog koje određuje kad se upotrebljava nož) ili društvenih rituala, nego o opštem ponašanju. Ipak, ta blagonaklonost prema drugima i briga za njihovu dobrobit često se može *zaista* izraziti u ritualima – pozdravima, oprostajima, izvinjenjima, izrazima simpatije, čestitkama.

Demokratije nemaju monopol na pristojno ponašanje. Nalazimo ga i u hijerarhijskim društvima. Ali je u njima ono umnogome povezano s odgovarajućim priznavanjem statusa drugih i očekivanjem da nam se ukaže poštovanje, uglavnom u skladu s određenim pravilima. Nasuprot tome, demokratska pristojnost je pre svega priznanje da su drugi jednaki nama i podsticanje na prijateljsko društveno opštenje. Pristojnost i prekoračuje pravila, i to na dva važna načina. S jedne strane, podrazumeva da ne insistiramo na svojim pravima, da pretpostavljamo da ljudi govore istinu, da uradimo više nego što se od nas očekuje. S druge strane, podrazumeva da u mnogim slučajevima ljudima damo više od onoga što su njihova prava.

DEMOKRATSKA PRISTOJNOST I ŠKOLA

Da bismo vaspitali decu da budu pristojni ljudi, ne moramo imati skupu opremu. Ne treba im davati ni *instrukcije* iz pristojnosti, a uglavnom im ne treba ni predavati o njoj. Pristojnost će se ispoljavati u svakodnevnom okruženju. Zaposleni u školi biće pristojni pojedinci. Ali još važnije je to što će pristojnost biti implicitna u organizaciji i etosu škole. Takva škola će neizostavno nastojati da s vremena na vreme preispita svoju praksu i pri tom će se oslanjati i na mišljenje učenika kako bi život svima bio prijatniji. Na primer, važno je da deca učestvuju u onome što se dešava na času, ali prozivanje pojedinačnog deteta da odgovori na pitanje ili nešto pokaže pred razredom može da ga uplaši. Nije teško naći neki drugi način da se svakom učeniku pruži šansa da učestvuje na času.

Verujem da je jasno da dva navedena primera imaju veze jedan s drugim. Uspostavljanje obrazaca pristojnog ponašanja u životu škole, obrazaca koji se uzajamno podržavaju, deo je procesa dinamičnog iskustva demokratskog života. Đaci iz takve škole rado će braniti i štiti vrednost kad je to potrebno. Demokratski život škole pripremiće ih da postupaju hrabro.

POSTOJI LI JEDNO GRAĐANSKO OBRAZOVANJE ZA SVE?

Ne postoje dve iste demokratije. Razlog je delimično to što, kao što smo videli, ključne demokratske vrednosti mogu biti različito tumačene i ocenjivane. Mašinerije koje ih konkretizuju takođe se razlikuju. A razlog je to što svaka država koja teži demokratiji mora razvijati sopstvenu snagu i izboriti se sa svojim slabostima. Velika Britanija je, na primer, društvo s izrazitom klasnom podelom. Dve nedavno objavljene i veoma dobro prodavane knjige to slikovito ilustruju (Wilkinson and Pickett, 2010; Jones, 2012). Britanija to mora prevazići ako želi u potpunosti da ostvari demokratske ideale autonomije, pravde i slobode.

Na osnovu političke teorije znamo da, pored tih socijalnih razlika, postoje i različiti oblici demokratije – maksimalna i minimalna, reprezentativna i participativna. Svesni smo i da u tim okvirima građani mogu da budu legitimno manje ili više aktivni. Može li onda postojati jedno građansko obrazovanje za sve?

Mislim da može jer, kao što sam istakla, za građansko obrazovanje je od suštinske važnosti razvijanje odgovarajućih demokratskih dispozicija. Ono može početi prvo u školi i podstaći sve obrazovne institucije.

Septembar 2012.

KORIŠĆENA LITERATURA

- Ackermann, B. (1980) *Social Justice in the Liberal State*, New Haven, Yale University Press
- Barry, B. (1965) *Political Argument*, London, Routledge and Kegan Paul
- Callan, Eamonn (1997) *Creating Citizens: Political Education and Liberal Democracy*, Oxford, Clarendon Press
- Cohen, G. A. *If You're an Egalitarian, How Come You're So Rich?*, Cambridge, Harvard University Press
- Cohen, J. (2009) *Philosophy, Politics, Democracy*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press
- Foot, P. (1981) *Virtues and Vices*, Oxford, Blackwell
- Forster, E. M. (1976) *Two Cheers for Democracy*, Harmondsworth, Penguin
- Jones, Owen (2012) *Chavs: The Demonization of the Working Class*, London, Verso Books
- MacIntyre, A. (1984) *After Virtue* (2. izdanje), Notre Dame, IN, University of Notre Dame Press
- MacIntyre, A. (1988) *Whose Justice? Which Rationality?*, London, Duckworth
- Nozick, R. (1974) *Anarchy, State and Utopia*, Oxford, Blackwell
- Rawls, J. (1973) *A Theory of Justice*, Oxford, Oxford University Press
- Rawls, J. (1993) *Political Liberalism*, New York, Columbia University Press
- 60 Raz, J. *The Morality of Freedom*, Oxford, Clarendon
- Rorty, A. R. (1986) 'The Two Faces of Courage', *Philosophy*, 61, (236), str. 151-171
- Walzer, M. (1983) *Spheres of Justice. A Defence of Pluralism and Equality*, Oxford, Martin Robertson
- White, P. (1973) 'Education, Democracy and the Public Interest' in R. S. Peters (Ed.) *Philosophy of Education*, Oxford, Oxford University Press
- White, P. (1996) *Civic Virtues and Public Schooling: Educating Citizens for a Democratic Society*, New York, Teachers College Press
- Wilkinson, Richard and Pickett, Kate (2010) *The Spirit Level: Why Equality is Better for Everyone*, Penguin
- Williams, B. (1985) *Ethics and the Limits of Philosophy*, London Fontana
- Williams, B. (1987) 'The Primacy of Dispositions' in G. . Haydon (Ed.) *Education and Values: The Richard Peters Lectures*, London, Institute of Education, University of London